
MLADEN IVEKOVIĆ

FILOZOFSKA I POLITIČKA STRANA SUKOBA NA NAŠOJ LJEVICI*

Iako polemiku o socijalnoj literaturi ne treba poistovjetiti s polemikom o nekim filozofskim i prirodonaučnim problemima u našim lijevim krugovima, jer se radilo o različitim materijama, činjenica je da su one bile međusobno tijesno povezane i po njihovim nosiocima, a djelomično i po listovima i časopisima u kojima su se pojavljivale. Ovaj sukob na našoj ljevici prerastao je, između 1937. i 1940. iz kritike neopozitivističkih pozicija tzv. *Zagrebačkog kruga* (pandan Bečkog kruga)¹⁾ koji su sačinjavali neki lijevi prirodoznanstveni radnici i fizičari, Zvonko Richtmann, Rikard Podhorsky, Ivan Brichta i dr., u izrazito političku kontroverzu koja je rasla na intenzitetu što je više jačao revolucionarni radnički pokret. U centru pole-

*) Iz knjige Mladena Ivekovića *Hrvatska lijeva inteligencija 1918—1941*. Naprijed, Zagreb, 1970. str. 232—241.

¹⁾ Filozofi tzv. Bečkog kruga, na čelu s M. Schlickom, R. Carnapom, H. Hahnom i dr. Priključili su im se filozofi tzv. Berlinske grupe (H. Reichenbach i dr.), zatim poljski filozofi (lavovsko-varšavska logička škola), filozofi švedske upsalske škole itd. Osnovni princip neopozitivizma (ili tačnije: logičkog pozitivizma) sastoji se u principu verifikacije (povjeravanja). To znači da neanalitički sudovi, da bi bili smisleni, moraju biti empirijski provjerljivi. Iskazi koji to nisu, nužno su besmisleni. Polazeći od toga, neopozitivisti su se bacili na kritiku čitave dosadašnje filozofije, a napose metafizike. Oni priznaju samo tzv. naučnu filozofiju koja treba da bude samo logika nauke, pa plediraju za stvaranje »ujedinjene nauke«, koja bi obuhvatila sva naša naučna saznanja o svijetu. Među njima, međutim, postoje mnoga razmimoilaženja, naročito u pogledu principa verifikacije.

mike bilo je pitanje odnosa između filozofije i prirodnih znanosti, a onaj koji je prvi ustao u obranu njihove međuzavisnosti, suprotstavljajući se »neopozitivistima« što su u ime »čiste« znanosti, ignorirali filozofiju, negirali dijalektiku u prirodi (»engelsovština«), zastupali, dakle, neke vrste (kako je tvrdio O. Prica) vulgarni materijalizam ili, čak, metafiziku — bio je *Ognjen Prica*. Svojim člankom »Savremena filozofija i prirodne znanosti«.²⁾ Prica je otvorio polemiku s autorima koji su (kao npr. Brichta i Podhorsky u knjizi »Nauka, život, tehnika«; Zvonko Richtmann u »Almanahu savremenih problema«) počeli, još ranijih godina, pisati o prirodnoznanstvenim i filozofskim problemima s pozicija »neopozitivizma«. Tada Prica još nije izričito imenovao autore, ali bilo je jasno da je polemizirao s njihovim stavovima.

Na ovaj Pricin članak odgovorili su, na izgled nepolemično, R. Podhorsky (R. Pećinac) i Z. Richtmann (Z. Ravnikar) u članku »Utjecaj prirodnih nauka na modernu filozofiju«.³⁾ Konfrontacija stavova bila je u tom trenutku izrazito razgraničena između O. Price i Podhorsky-Richtmanna, što je, sa stanovišta ideološko-političkog u danom kritičnom razdoblju, indiciralo da je Prica svojom kritikom »neopozitivističkih« pozicija Richtmanna i Podhorskog bio, u stvari, porte-parole marksističke naučne misli iza koje je stajala Kompartija. To je još više došlo do izražaja u oštrom polemičkom članku O. Price »Takozvana naučna filozofija«⁴⁾ u kojem je optužio Richtmanna i Podhorskog da pokušavaju prokrijumčariti buržoaski idealizam kao posebnu granu prirodnih znanosti, da između filozofije Bečkog kruga (s kojima su se R. i P., po mišljenju O. Price, identificirali) i marksizma nema bitne razlike, da jednostavno svode marksizam na historijski materijalizam, a ne shvaćaju da se bez usvajanja marksističke teorije spoznaje ne može prihvatiti ni historijski materijalizam, da izjednačavaju dijalektički materijalizam s neopozitivističkim idealizmom itd.⁵⁾

Polemika nije tu stala, već se i dalje zaoštravala. Na spomenuti Pricin članak repliciraju Richtmann i Podhorsky novim člankom »Nauka ili dogmatika«.⁶⁾ u kojemu i dalje insistiraju na svojim tezama predbacujući Prici dogmatizam i vulgarizaciju marksističke naučne mi-

²⁾ »Znanost i život«, Zagreb, I/1937, br. 1.

³⁾ Isto, br. 2—3.

⁴⁾ Isto, br. 5—6.

⁵⁾ Usporedi: Ivan Babić: »Odnos filozofije i znanosti u radovima jugoslavenskih marksista 1931—1941«. Putovi revolucije, br. 5, Zagreb, 1965.

⁶⁾ »Znanost i život«, Zagreb, II/1938., br. 1.

sli, dok O. Prica, u članku »Još o neopozitivizmu kod nas« (u istom broju časopisa »Znanost i život«), žigoše stanovište Richtmanna i Podhorskog po kojemu je suvremena prirodna znanost prerasla djela marksističkih klasika, naročito F. Engelsa, po kojemu dijalektici nema mjesta u prirodnim znanostima, pripisujući im sve veću sklonost za ispovijedanje građanskog idealizma tuđeg marksističkom pogledu na svijet i nauku.

O problemima odnosa između filozofije i nauke pisao je i Safet Krupić u članku »Filozofija i nauka«,⁷⁾ zatim Miloš Popović (M. Đurin). M. Popović se u časopisu »Kultura« (»Jedinstveni front ili revizija dijalektike«) angažirao na strani Ognjena Price u polemici protiv Richtmanna i Podhorskog. Pod pseudonimom dr Milan Orlić, on je, također u »Kulturi«, objavio vrlo polemičan članak pod naslovom »Slučaj Pećinca i Ravnikara«. U ovim se člancima, uglavnom, dalje razrađuje i zaoštava kritika koju je već dao O. Prica, M. Popović predbacuje Richtmannu i Podhorskom da, pod firmom marksizma, žele prodati našoj javnosti neopozitivistička shvaćanja koja je naučni marksizam odavna odbacio, da iskrivljuju rezultate moderne fizike, da svjesno i ignorantски ne uzimaju u obzir razvojna dostignuća filozofije u Sovjetskom Savezu, da falsificiraju, čak, i sam neopozitivizam itd.

U godinama 1939. i 1940. polemika se proširila na nova imena i polemičke napise u novim časopisima. U beogradskom časopisu »Umjetnost i kritika« javio se npr., do tada nepoznati, bugarski filozof i estēt Todor Pavlov koji je, svojim člankom »O filozofstvujušćim fizičarima«⁸⁾, priskočio, na izrazito dogmatski način, upomoć kritičarima zagrebačkih »neopozitivista«, čime je polemiku samo još više zaoštrio. U čitavom nizu drugih lijevih listova i časopisa počeli su se pojavljivati polemički napisi na istu temu.

Međutim, nekih bitnijih novih momenata u ovoj kontroverzi nije bilo sve do pojave dvaju novih časopisa u Zagrebu 1939, »Pečata« i »Izraza« koji će odigrati važnu ulogu ne samo s obzirom na temu filozofije i znanosti, nego i na temu uloge lijeve inteligencije i lijevih estetskih ostvarenja u danom trenutku. U vrtlog polemike uključio se ponovno Miroslav Krleža otvorivši, ujedno, stranice svog novog časopisa »Pečat«, napisima Zvonimira Richtmanna, Marka Ristića i Vase Bogdanova koji su izazvali nove, još oštrije, rasprave i produbili postojeća razmimoilaženja.

⁷⁾ Almanah savremenih problema, Zagreb, 1936.

⁸⁾ »Umjetnost i kritika«, Beograd, 1929.

Spomenuli smo već da je, u međuvremenu, dakle u doba kad je trajala polemika o kojoj gore pišemo, Miroslav Krleža objavio u »Našem kalendaru 1936« članak o socijalnoj umjetnosti kojim je dao konstruktivni i nepolemički prilog razmatranju spomenutog problema. Isto tako, Krleža je u tom kritičnom vremenu pisao u našoj legalnoj i polulegalnoj štampi koja je izlazila pod kontrolom Partije. Godine 1937. objavljivao je u »Novom listu« feljtone i polemičke članke na temu tadašnjeg jugoslavenskog »parlamentarizma«, socijal-patriotizma, klerikalizma i fašizma. To su bili briljantni prilozi, pod inicijalima M. K., što su se pojavljivali zajedno s napisima O. Price, B. Adžije i dr.

Da bi se bolje shvatile kontradikcije što su se u tom razdoblju ispoljile na našoj lijevoj fronti, spomenimo još da su Krleža i Cesarec između 1936. i 1939. objavili svoje nove knjige. Krležine »Balade Petrice Kerempuha« izlaze 1936. godine, Cesarec objavljuje 1937. knjigu »Današnja Rusija«, Krleža 1938. »Banket u Blitvi«, Cesarec 1938. »Španjolski susreti«. Naročito je pojava Krležinih »Balada«, pisanih biranom kajkavštinom kojom su se u staro doba služili učeni ljudi u Hrvatskoj, predstavljala prvorazredni događaj u hrvatskoj književnosti, događaj koji je, po svojoj revolucionarnoj angažiranosti i originalnosti, zasjenio mnoga dotadašnja poetska ostvarenja u nas. »Balade« su bile i primljene od cjelokupne naše lijeve kulturne javnosti, bez rezerve, kao dragocjen prilog borbi našeg čovjeka za pravicu protiv socijalnog i nacionalnog nasilja i ugnjetavanja.

Zabilježili smo da su O. Prica, Richtmann i Podhorsky polemizirali u godinama 1937—38, u istom časopisu »Znanost i život«. Tada su još postojali osobni susreti među njima, susreti što su, od vremena na vrijeme, okupljali uže ili šire krugove onih što su u spomenutim filozofskim i prirodoznanstvenim problemima stajali na suprotnim pozicijama. Vodile su se, dakle, o tim problemima i verbalne kontradiktorne rasprave — o kojima, na žalost, nije ništa ostalo zabilježeno. Preživjelim akterima ovakvih susreta ostala je u sjećanju jedna takva diskusija iz 1938. ili 1939. godine na kojoj su sudjelovali Ognjen Prica, Miroslav Krleža, Zvonko Richtmann, Rikard Podhorsky, Vaso Bogdanov, Pavle Gregorić, Safet Krupić, Hrvoje i Mladen Iveković i dr. Čini se da je to bio posljednji pokušaj da se stvari rasprave u »akademskoj« formi, u osobnom kontaktu između onih što su već duboko zagazili u javnu polemiku. Susret je svršio definitivno loše, s rezultatom koji je samo potvrdio nemogućnost pronalazjenja zajedničkog jezika ili kompromisa u

svim onim pitanjima što su već bila postala predmetom javne polemike. U vrlo oštroj i žučnoj konfrontaciji stavova, naročito između Price, Krleže, Bogdanova, Richtmanna i Kru-pića, ukazivala se neizbežnost proširenja javnog sukoba.

Osim spomenutih »privatnih« susreta i diskusija, bilo je u tom razdoblju i pokušaja da se putem partijskih emisara, direktnim kontaktima s Krležom i dr., zaustavi daljnje proširenje javne polemike. Spomenuli smo već da je August Cesarec bio na tom poslu angažiran, no bilo je i drugih partijskih faktora što su s takvim zadacima nastupali. Ali, kao što znamo, ohrabrujućih rezultata nije bilo.

U tom su razdoblju Partija i njen Agitprop povelili čitav niz akcija u listovima i kulturnim ustanovama (koje su bile pod partijskom kontrolom) s ciljem da spriječe prodiranje stavova koji su počeli ozbiljno kolidirati s političkom strategijom i taktikom Partije u danom trenutku. O tome pišemo na drugome mjestu.

Kad se u »Pečatu« pojavio (1939) Krležin esejističko-polemički članak »Svrha Pečata i o njojzi besjeda« i Richtmannov članak »Prevrat u naučnoj slici svijeta« reagiranje na drugoj strani, tj. na strani onih što su zastupali političku i idejnu liniju rukovodstva Kompartije, bilo je energično i dramatsko. Jedan od prvih se javio ilegalni organ CK KPJ »Proleter« koji je na adresu »Pečata«, njegove generalne političke orijentacije i na adresu pojedinih suradnika »Pečata«, posebno Z. Richtmanna, izrekao sud da propovijedaju revizionizam u nauci i da revizionistički interpretiraju marksističko-lenjinstičku teoriju. Ovakva konfrontacija, sama po sebi, svjedoči o političkoj dalekosežnosti i dubini nastalog sukoba.

Pod direktnom kontrolom Partije izlazio je istovremeno u Zagrebu časopis »Izraz« (1939—1941) u izdanju lijeve zadružne organizacije »Hrvatska naklada«. Svojim estetskim i idejnim koncepcijama, taj se časopis u samo predvečerje rata često oštro suprotstavljao »Pečatu« i njegovih glavnim nosiocima. Pošto je, pak, Krleža — odgovarajući »Proleteru« — uzeo u obranu Richtmanna i Podhorskog, osporio tvrdnju da skreću u empiriokriticizam, idealizam ili fideizam i ustvrdio da je, u stvari, njihova publicistička djelatnost *apolitična*⁹⁾, objavio je Ognjen Price u »Izrazu« br. 9/1939. novi članak »Recepti, propisi i dogme« u kojemu se razračunava i sa Z. Richtmannom, i

⁹⁾ M. Krleža u »Izjavi«, »Pečat«, 1939, br. 5—6.

s M. Krležom, i s M. Ristićem (povodom Ristićevog članka u prvom broju »Pečata«: »San i istina Don Kihota«). Marka Ristića, Zvonimira Richtmanna i Vasu Bogdanova O. Prica je u ovom svom članku glatko i bez kolebanja »otpisao«, dok je o Krleži još imao izvjesne taktičke rezerve.

U obranu »pečatovaca« i u svoju vlastitu ustao je tada sam Krleža u napisu »Dijalektički antibarbarus«¹⁰⁾ koji je imao oštro podijeljen odjek u krugovima naše ljevice. U ovom je napisu Krleža ponovo insistirao na svojim shvaćanjima o ulozi književnosti i umjetnosti u društvu obračunavši se istovremeno, ogorčeno i srdito s čitavim nizom pojava i imena na tadašnjoj našoj lijevoj literarnoj fronti. Na adresu Ognjena Price, Todora Pavlova i njihove teze o filozofiji, kao nauci o sadržajnom mišljenju, uputio je Krleža kritičke strijele tvrdeći da je ta teza u suprotnosti s autentičnom Marxovom misli. Posebno je Prici predbacio da obnavlja »jednu dosadnu i sitničavu polemiku, koja osim... afekta nikakvog drugog plemenitijeg smisla nema«...¹¹⁾

Ognjen Prica, zatim, odgovara na Krležin »Dijalektički antibarbarus« brošuram pod naslovom »Barbarstvo Krležinog antibarbarusa«¹²⁾ u kojoj ponavlja i dalje zaoštava svoje antiteze predbacujući i Krleži i Richtmannu pozitivističku interpretaciju Marxove teze o ukidanju samostalne filozofije i suprotstavlja ovom stavu svoj stav po kojemu je filozofija, kao nauka o sadržajnom mišljenju, održiva i kao samostalna znanost. U članku O. Prica izričito stavlja Krležu na čelo svih onih »pečatovaca« koji žele da našoj javnosti prodaju neopozitivizam i koji Richtmannovu »heterodoksiju« prikazuju kao dijalektički materijalizam. Prica tu govori o »richtmanovskoj pučkoj fronti u filozofiji« koja da unosi zabunu među obične ljude. I kaže:

»I za unošenje te zabune najveća je zasluga Krležina, jer Krleža nije nitko i ništa, kao što se ne može reći za druge pečatovce. Krleža je stilista i književna veličina, ali Krleža u ovoj stvari — ima krivo. Bilo je još većih stilista i književnih veličina nego što je Krleža, pa kad su imali krivo, rečeno im je da imaju krivo...«

Još jednom se javio i Zvonimir Richtmann, i to posljednji put, vrlo polemičkim člankom »Savremena naučna misao nije idealistička«¹³⁾ ko-

¹⁰⁾ »Pečata«, Zagreb, I/1939, br. 8—9.

¹¹⁾ Usporedi: Ivan Babić: »Odnos filozofije i znanosti u radovima jugoslavenskih marksista«, Putovi revolucije, br. 5, Zagreb, 1965.

¹²⁾ Brošura u izdanju pisca, Zagreb, 1939.

¹³⁾ »Pečata«, Zagreb, II/1940, br. 13—15.

jim se osvrće na sve optužbe i kritike njegovih stavova počevši od časopisa »Znanost i život« do tada. On, naravno, pobija optužbe da se bavio švercovanjem idealizma, mahizma i neopozitivizma, tvrdi da je kritika njegovih stavova prostekla iz vanznanstvenih motiva, te da se njegov »tobožnji revizionizam« sastoji nasuprot dogmatskim namjerama, u uvjerenju da dijalektički materijalizam treba stvaralački razvijati...¹⁴⁾.

Sukob se više nije mogao zataškati nikakvim — kako se tada govorilo — polumjerama. Vodstvo Partije bilo se u sukobu angažiralo protiv »pečatovištine« i smatralo je da, u danoj političkoj situaciji u zemlji, mora definitivno i autoritativno postaviti stvari na svoje mjesto. Dogadaji su presirali, pa se ocijenilo da smutnja, što se stvarala u krugovima naše ljevice uslijed sve oštrije polemike, mora biti uklonjena.

Ne treba, osim toga, zaboraviti da se konfrontacija stavova u časopisima »Pečat« i »Izraz« odvijala u doba kad se na sceni pojavila vlada Cvetković-Maček (1939), kada je bila osnovana i banovina Hrvatska u kojoj je vodstvo HSS počelo preuzimati vlast.

S time u vezi osvrnut ćemo se letimično na akciju Vase Bogdanova koji se iznenada bio odvojio od »Pečata« i januara 1940, pokrenuo časopis »Političko iskustvo«. Bila je tada, manje-više, poznata činjenica da se M. Krleža, desolidarizirao s pokretanjem časopisa Vase Bogdanova. Tim povodom Krleža je prekinuo daljnju saradnju s Bogdanovim.

Vaso Bogdanov ispunjavao je »Političko iskustvo« isključivo svojim tekstovima, suradnika nije imao. U prvom broju svog časopisa (od 1. januara 1940) on je ustao u obranu sporazuma Cvetković-Maček protiv svih kritika što su dolazile i od strane frankovaca u Hrvatskoj, i od strane srbijanskih građanskih partija. Bogdanov je, manje-više, akceptirao stavove i argumentaciju vodstva Hrvatske seljačke stranke iz onog doba, pisao o historijskim pravima hrvatskog seljačkog naroda i o perspektivi stvaranja jedne »seljačke države«.

U svom opširnom spisu »Sporazum od 26. kolovoza i naša politička stvarnost« (u prvom broju časopisa »Političko iskustvo«), Bogdanov je ignorirao kritiku i argumentaciju KP u pogledu Cvetković-Mačekovog sporazuma i banovine Hrvatske. U tom se spisu radnički revolucionarni pokret, koji je u to doba doba već predstavljao ozbiljan politički faktor, uopće ne pojavljuje ni

¹⁴⁾ Usporedi: Ivan Babić: »Odnos filozofije i znanosti u radovima jugoslavenskih marksista 1931—1941«, Putovi revolucije, br. 5, Zagreb, 1965.

u kom vidu, ni u kojoj mogućoj političkoj kombinaciji. Argumentacija KPH i KPJ, u svim fazama prije i poslije zaključenja ovog sporazuma, kao i u fazi funkcioniranja banovine Hrvatske, bila je prilično obilno izložena u tadašnjoj našoj legalnoj, polulegalnoj i ilegalnoj štampi. O tome pišemo na daljnjim stranicama ove knjige, u poglavljima »Porast fašističke opasnosti« i »Prelaz u ilegalnost«. Očevidno, Bogdanov se s tim stavovima razilazio.

Odnos prema radničkom pokretu Bogdanov je definirao god. 1940. u jednom kraćem osvrtu pod naslovom »U povodu prvog sukoba između radništva i organa nove (banovinske) vlasti«.

Među ostalim on kaže:

»Radništvo će moći u ovom razdoblju da odigra pozitivnu ulogu samo tako, ako se u svome radu bude opredjeljivalo prema političkoj stvarnosti koja postoji u Hrvatskoj. Bez obzira na akcije u drugim zemljama i krajevima, za određivanje radničke politike u Hrvatskoj mora biti presudno to da se je tu stvorila mogućnost stvaranja jedne seljačke države i da je u ovoj današnjoj situaciji za hrvatske radnike najbolje i najprobitačnije: pomoći hrvatskom seljaštvu da maksimalno ostvari sve pozitivne principe i ideale seljačkog pokreta...«¹⁵⁾

Iako se Vaso Bogdanov, pokretanjem svog časopisa i svojim stavovima o sporazumu Cvetković-Maček i o »seljačkoj državi«, odvojio od »Pečata« i njegovih suradnika, on je svojim polemikačarima pružio nove argumente o svojoj »političkoj diverziji«, pa je bio, i nakon spomenutog odvajanja, faktički identificiran s dotičerašnjim svojim suradnicima. Stoji, međutim, činjenica da ni Krleža, ni »Pečat« nisu imali nikakve veze s »Političkim iskustvom«.

Sumiravši zatim sve što je do tada kritički bilo rečeno o estetskim, filozofskim i prirodosnanstvenim problemima nekih naših »neopozitivista« i »pečatovaca«, a također i o političkim implikacijama što su iz rasprave proizlazile, u publikaciji »Književne sveske« (Zagreb, 1941, br. 1) objavljeni su članci niza autora od kojih su neki na ljevici uživali visoki politički autoritet, pa su ti napisi) i bili shvaćeni kao autoritativni sud partijskog rukovodstva. Pored novih napisa iz pera E. Kardelja (Josip Šestak)¹⁶⁾, M. Đilasa (M. Nikolić), O. Keršovanija, Koče Popovića i dr., u »Književnim sveskama«, bili su preštampani i već citirani članci O. Price (Suvremena

¹⁵⁾ »Političko iskustvo«, god. I, br. 1 od 1. I 1940, str. 43.

¹⁶⁾ Prvobitno je članak napisao Stefan Mitrović, a E. Kardelj je članak temeljito preradio.

filozofija i prirodne znanosti, Recepti, propisi i dogme, Barbarstvo Krležinog antibarbarusa), neki članci Todora Pavlova i O. Keršovanija (San i istina M. Ristića).

Po samim naslovima nekih od članaka objavljenih u »Književnim sveskama« možemo zaključiti da su na udaru bili naročito stavovi Miroslava Krleže, a iz sadržaja da se pod lupom ove kritike našla »pečatovština«, kao »specifična pojava filozofskih i kulturnih devijacija« na tadašnjoj našoj lijevoj fronti, s imenima Miroslava Krleže, Zvonka Richtmanna, Marka Ristića i Vase Bogdanova. Neki pak naslovi članaka, sami po sebi, pokazuju osnovnu orijentaciju »Književnih svezaka«: O dijalektici i barbarstvu M. Krleže — Dijalektički pogledi M. Krleže o umjetnosti — Zvonimir Richtmann skida masku — Od nerazumijevanja do revizionizma (M. Dilas) — Nekoliko općih primjedaba povodom pečatovskih revizionističkih pokušaja (E. Kardelj) — Ratni ciljevi dijalektičkog Antibarbarusa (K. Popović), San i istina M. Ristića (O. Keršovani) itd.

Jednom riječi, »Književne sveske« su ustale vrlo energično protiv estetskih i filozofskih stavova izraženih u napisima »Pečata« označivši ih kao nemarksističke i revizionističke, što je okarakterizirano kao neadekvatno i u surotnosti s tadašnjom našom društvenom stvarnošću i općom političkom situacijom u zemlji i u svijetu.

Otokar Keršovani (koji se već u članku »San i istina Marka Ristića« opredijelio protiv »Pečata«) angažirao se u tom momentu beskompromisno protiv onoga što su on i mjerodavni partijski faktori smatrali revizionizmom u naprednoj (čitaj: marksističkoj) ideologiji. U članku u »Izrazu« br. 9, pod naslovom »U znaku vremena«, Keršovani daje opširan prikaz »Književnih svezaka« i optužuje »pečatovce« da se nisu znali prilagoditi i da nisu shvatili nove »uslove pod kojima je reakcija u čitavom svijetu i kod nas prešla u napad i zadala čitavom radnom svijetu težak udarac«. U članku su posebno apostrofirane Krležine pozicije i Krležina odgovornost za sukob na ljevici.

Rasprava je, očevidno, poprimila dramske razmjere. To se, možda, može najbolje zaključiti iz jednog novog članka O. Keršovanija, objavljenog u broju 11 »Izraza«, u kojemu se daje prikaz odjeka u javnosti »Književnih svezaka«. Keršovani se, naime, u tom članku obara na čitav niz napisa u raznim listovima i časopisima koji su ustali u obranu »Pečata« i Krleže, a protiv »Književnih svezaka«. On tu polem-

zira npr. s nekim napisima u sušačkom »Primorju«, sa člankom J. Berkovića u »Riječi«, s Igom Grudenom iz »Ljubljanskog zvona«, s napisima Vase Bogdanova u »Političkom iskustvu«, sa S. Šimićem u »Savremeniku« itd.

Polemika je bila, u stvari, okončana nekoliko mjeseci prije nego što su njemački tenkovi, aprila 1941, prešli granice zemlje i ušli u Zagreb.

Nema sumnje da je razvoj situacije na fronti revolucionarne ljevice od tadašnjih vremena, preko naše revolucije do današnjih dana, pokazao da je opravdano što danas gledamo na ove događaje kao na epizodu koja nije imala sudbonosni utjecaj na same tokove revolucionarnog radničkog pokreta. Ali, historijski gledano, ona mora biti zabilježena, jer je fiksirana u značajnim tekstovima jednog vrlo složenog historijskog razdoblja, u predvečerje same revolucije.

Uostalom, sukob o kojemu govorimo pokazuje — retrospektivno gledano — i jednu drugu stranu problema. On, naime, pokazuje kako je široka i svestrana bila revolucionarno angažirana književnost, umjetnost i publicistika u predrevolucionarnoj epohi u Hrvatskoj. Ovaj sukob na našoj ljevici pokazuje da je samo jedan zaista snažan i u masama ukorijenjen radnički pokret mogao, bez gubitaka za svoj razvoj, spremno dočekati tuđinsku invaziju zemlje i staviti se na čelo svih revolucionarnih snaga.